

počátcích, jehož cílem byla pouhá snaha umožnit ženám rovněž pracovat v placeném zaměstnání ve veřejné sféře, nicméně bez ohledu na to, aby byly zvažovány podmínky, za kterých ženy pracují – zejména v případě chudých, manuálně pracujících žen či žen z etnických a rasových menšin. Pozornost byla věnována pouze ženám s vyšším vzděláním z vyšších společenských vrstev, pro které, jak se předpokládalo, bude zapojení do pracovní sféry a odmítnutí věnovat svůj čas pouze starosti a péči o domácnost a rodinu představovat zrovnoprávnění postavení a jejich emancipaci. Vedle toho navíc samotné snahy a úspěchy „bílého“ feministického hnutí, například tzv. afirmativní akce na trhu práce, nakonec podle hooks vedly ke zhoršení postavení nebělošských žen a mužů.

V poslední kapitole si klade hooks otázku, zda je možná a žádoucí radikální feministická revoluce, která by vedla k radikální změně společenského řádu. Podle bell hooks jsou však lepší cestou postupné reformy v jednotlivých společenských oblastech, které nakonec budou směřovat k revoluci, k proměně společnosti. Důraz by měl být kladen zejména na kulturní transformaci, odstranění dualistického myšlení a systému dominance, který představuje současný „politický systém imperialismu, bílého šovinismu a rasismu a kapitalistického patriarchátu“ (s. xiv).

Jak se sama bell hooks v předmluvě k druhému vydá-

ní z roku 2000 zmiňuje, cíle a zájmy feministického hnutí se v posledních desetiletích proměnily. Začalo se uvažovat rovněž o marginalizovaných skupinách žen, jejichž zájmy byly zahrnuty do feministických a genderových teorií i praxe. hooks v této souvislosti vyzdvihuje schopnost sebereflexe a vnitřní kritiky feministického hnutí a autorů a autorek feministických a genderových teorií. Přesto však je v současném globalizujícím se světě, který produkuje nové formy útlaku a nespravedlnosti, stále nutné připomínat, že smysl feministického „boje“ spočívá v osvobození a rovném postavení všech žen. Za inspirativní myšlenky bell hooks považují zejména princip solidarity, „sesterství“ a multikulturního přístupu ke světu, spočívající ve vzájemném respektu odlišností a porozumění druhým. Smyslem „sesterství“ je uvědomění si jak společných, tak také odlišných překážek, forem diskriminace a znevýhodnění druhých žen, zájem a nikoliv lhostejnost k problémům žen pocházejících z odlišných kulturních a sociálních prostředí, které často určují jejich roli ve společnosti a omezují jejich možnosti a příležitosti. Neméně významnou, dnes již sice poměrně rozšířenou, nicméně v praxi stále málo aplikovanou myšlenkou bell hooks je zapojení samotných žen a mužů z marginalizovaných skupin (např. z etnických a národnostních menšin) do aktivit feministického hnutí a prosazování svých vlastních zájmů a potřeb.

ODKRÝVÁNÍ „NEVIDĚNÉ“ DIMENZE EVROPSKÉ MIGRACE / Šárka Hastrmanová

KOFMAN, E., PHIZACKLEA, A., RAGHURAM, P., SALES, R. 2000. *GENDER AND INTERNATIONAL MIGRATION IN EUROPE*. LONDON: ROUTLEDGE.

Gender and International Migration in Europe od kolektivu autorek Eleonore Kofman, Annie Phizacklea, Parvati Raghuram a Rosemary Sales je osmým svazkem edice nakla-

datelství Routledge *Gender, Racism, Ethnicity*. Tato edice vychází v rámci podpory feministicky orientovaných analýz zaměřených na sociální témata genderu, rasismu, etnici-

ZPRÁVA Z MEZINÁRODNÍ KONFERENCE „COMMUNITY, WORK AND FAMILY: MAKING THE CONNECTIONS IN A GLOBAL CONTEXT“ / Marta Vohlídalová

Ve dnech 12. až 14. dubna 2007 hostilo portugalské město Lisabon v pořadí již druhou mezinárodní konferenci celosvětové výzkumné sítě „Community, Work and Family“. Hlavním organizátorem této akce se tentokrát stalo Centrum pro sociologický výzkum působící na portugalské veřejné vysoké škole Instituto Superior de Ciências do Trabalho e da Empresa (zkráceně CIES-ISC-TE). První konference s názvem „Community, Work and Family: Change and Transformation“ (Společenství, práce a rodina: změna a transformace) byla uspořádána pod záštitou tohoto sdružení v roce 2005 v Manchesteru tamní metropolitní univerzitou. Výzkumná síť „Community, Work and Family“ vydává také stejnojmenný časopis, v němž se věnuje tématům rodiny, společenství a práce ve vzájemných souvislostech, a to jak v podobě teoretických statí, analýz politik a empirických výzkumů, tak i prací ryze metodologických.

Jak už sám název konference napovídá, velká většina přednesených příspěvků se týkala problémů sladování pracovního, soukromého, a zvláště rodinného života a rodinné politiky a péče. Ačkoliv měla tato konference ve svém názvu odkaz na „globální kontext“, téma globalizace zde bylo zastoupeno jen minimálně. Důvodem je možná i to, že převážnou většinu návštěvnic a návštěvníků konference tvořili zástupci „západních“ zemí (nejvíce převažovali badatelé ze Skandinávie, Velké Británie a poměrně vysokým počtem zde byly zastoupeny i Spojené státy a Austrálie), kteří prezentovali výzkumy a výzkumné projekty pocházející převážně z těchto kulturních prostředí. Poměrně „exoticky“ tak v důsledku toho působilo i několik zástupkyň postkomunistických zemí na této konferen-

ty, třídy a sexuality v kontextu imperialismu, kolonialismu a neokolonialismu.

Publikace *Gender a mezinárodní migrace v Evropě* je teoretickou studií a asi vůbec první rozsáhlejší a ucelenější teoretickou prací, která si klade za cíl věnovat se tématu migrace z genderové perspektivy. Rozpracovává nové interpretace role a postavení žen v procesech migrace na území evropského kontinentu. Hlavním cílem autorek je analyzovat migraci právě z hlediska postavení žen, tuto „neviděnou“ a často odsouvanou složku migrace umístit do středu zájmu a jejím prostřednictvím znovu nahlížet na tradiční teorie migrace a rekonstruovat je. Navzdory stále rostoucímu počtu migrujících žen v současné Evropě a celosvětovému procesu feminizace migrace tradiční teorie migrace přehlíží jejich přítomnost a většina studií zůstává nadále genderově slepých a stále za svou nosnou kostru užívá modely výlučně založené na zkušenostech mužských přistěhovalců. V této knize se naopak autorky snaží syntézou dílčích již existujících studií zaměřujících se na téma ženy v procesu migrace zdůraznit význam přítomnosti žen v migračním procesu a navrhnout teorii migrace obohacenou právě o důležitou genderovou optiku. Tímto přístupem jistě studie vnáší do diskuse velmi obohacující interpretace, avšak přílišným důrazem na roli ženy a občasným pozapomínáním na role mužů se zdá, že stejně tak jako předchozí teorie i autorky ve své analýze balancují na hraně požadavku genderové neutrality, jen s tím rozdílem, že se přiklání k opačné straně než teorie tradiční.

Tato studie se v úvodu věnuje náčrtu vývoje migrace v rámci evropského kontinentu a zároveň upřesňuje svůj teoretický rámec diskusí o definici pojmu migrace a pojmu přistěhovalec – migrant. Celá kniha je genderovou kritikou současných migračních teorií se zaměřením na politiku Evropské unie, která ve své snaze o rozšiřování rovných příležitostí, omezováním imigračních politik a přetrváváním rasismu odpírá migrující ženě autonomii a možnost volby. Teoretická východiska a závěry této knihy a jejich jednotli-

vých kapitol jsou doplňována konkrétními příklady ze zemí Evropské unie, především orientované na situaci v Německu, Francii a Velké Británii.

Řada sociálních teoretiků a teoretiček označuje současnou dobu za „věk migrace“. Stávající a trvalé pohyby jedinců, skupin jsou nezadržitelně spojeny s globalizačním procesem. Migrace je fenomén, který se v současné době podle odhadů aktivně týká 125 milionů osob na celém světě. Dlouhodobě vzrůstá i počet zemí, které se stávají dějištěm tohoto fenoménu, přičemž jedním z nejvýznamnějších hráčů na tomto poli jsou právě evropské země. Jak poukazuje autorky studie, tradiční teorie vysvětlující migraci se většinou zakládají na skutečnosti, že nositelem tohoto sociálního fenoménu je především muž. V poválečné době tvořili muži většinu evropských imigrantů – v důležité vlně migrací především za účelem práce. V posledních dekadách se ale počet migrujících žen zvyšuje a ty se tak stávají velmi vlivnými aktérkami v tomto procesu. Vliv nevyplývá pouze z jejich vzrůstajícího počtu, ale zároveň se zakládá na jejich přispění k ekonomickému a sociálnímu životu v cílových zemích.

Autorky poukazují na chybné pojetí důvodů vysvětlujících motivy ženy k migraci v tradičních teoriích migrace, v nichž byla žena-přistěhovalec považována pouze za pasivní složku migračního procesu, byla označována za tu, která následuje muže v rámci sloučení rodiny (*family reunion*). Její role tak byla definována pouze ve vztahu k muži, tedy konkrétně v závislosti na muži. V posledních dekadách migrace je však jednoznačně patrná zvyšující se nezávislost migrujících žen, jejich důvody proto nelze podle autorek shledávat jen v následování mužů. Důvody ženské imigrace jsou většinou kombinací ekonomických a neekonomických faktorů. Tradiční teorie migrace podle autorek vynechávají z výčtu důvodů migrace žen zejména obecně aspiraci na zvýšení jejich sociálního ocenění. Motivací k migraci může být pro ženy i únik z utiskujících struktur tradiční patriarchální rodiny či zvýšení příjmu domácnosti, ženy proto nelze shledávat pouze jako pasivní následovnice mužů. Analýza motiva-

ci (z Estonska, Slovenska, Bulharska a České republiky), jejichž příspěvky vyvolaly u převážně západoevropského a severoamerického publika živý zájem.

Co se týče hlavního tématu konference – rodinné politiky a možností harmonizace práce a rodiny – množství rozmanitých příspěvků vypovídalo o značné diverzitě uspořádání rodinných a sociálních politik, a to nejen v rámci celého vyspělého západního světa, ale také mezi jednotlivými zeměmi EU. Toto setkání s mnoha autentickými výpověďmi výzkumníků a výzkumnic z různých zemí proto umožnilo mimo jiné vyvrátit určité stereotypy, které v našich představách přetrvávají o míře genderové rovnosti v jednotlivých zemích a (ne)vyspělosti jejich sociálních systémů. Jednou z těchto představ je například vnímání skandinávských zemí jako zcela bezproblémově genderově rovných společností s dokonalou rodinnou politikou a trhem práce přátelským k rodině. Jak ovšem vyplynulo z některých příspěvků (např. Helle Holt z Dánska), i v těchto společnostech stále přetrvává např. genderová segregace na trhu práce. O opatřeních na sladování práce a rodiny, které nabízejí pracujícím rodičům zaměstnavatelé, přitom zdaleka neplatí, že by byly genderově neutrální. Automaticky se totiž předpokládá, že jich bude využívat žena a nikoliv muž. Ačkoliv je tedy skandinávská cesta realizace podpory pracujících rodičů bezpochyby jedna z nejdokonalejších, obyvatelé těchto zemí jsou i přesto nuceni čelit problémům a překonávat mnoho stereotypů a bariér.

Dalším z mýtů, který svou plenární přednáškou vyvrátila Karin Wall z Portugalska, je představa o nedostatečné rodinné politice v jihoevropských zemích. Její prezentace, která se týkala vývoje a současnosti portugalské rodinné politiky, byla v mnohém velmi zajímavá už proto, že o portugalské formě rodinné politiky toho většinou mnoho nevíme. Málokdo totiž tuší, že od roku 1980 je v Portugalsku na celostátní úrovni prosazována idea genderové rovnosti spojená s kampaní za větší zapojování žen na trhu práce.

cí proto musí brát v potaz širší kontext sociálních struktur: rodiny, příbuzenství a sociálních sítí v komunitě.

Genderová analýza migrace představuje základní argument knihy. Studie se tím v podstatě odklání od tradičních interpretací migrace, které nastiňují vliv genderové otázky spíše jako zanedbatelný a v politické diskusi v podstatě „neviditelný“. Autorky studie jako stěžejní k uchopení celého procesu považují nutnost porozumět vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou sociálního života přistěhovalců a zároveň vzít v potaz, do jaké míry právě ekonomická změna rozdílně ovlivňuje muže a ženy v jejich životě. Dalším předpokladem nezbytným pro zkoumání dopadu ženské migrace na evropskou ekonomiku je širší pojetí definice práce a sociální podpory, jež zahrnuje jak placenou, tak i neplacenou práci. Studie na základě toho ukazuje, jak migrující ženy v důsledku svých aktivit posilují tradiční genderové role, a to jak v pracovní, tak i v neprofesionální sféře.

Ženy, které se přistěhovaly do evropských zemí, proto většinou vyplňují mezeru na trhu práce vzniklou v důsledku emancipace evropských žen, které se profesně přeorientovaly a začaly tyto tzv. „ženské práce“ opouštět. Ženy-migrantky se tak nejčastěji v nové zemi stávají vykonavatelkami tradičních ženských povolání, jako je profese chův, pečovatelek a samozřejmě i v oblasti ilegálních sexuálních služeb. Studie poukazuje i na rostoucí míru nejistoty mužských přistěhovalců, kteří ve vzrůstající míře pracují v profesích tradičně konstruovaných jako ženských. Tato pracovní místa jsou často velmi špatně placená a jejich připsaný sociální status je velmi nízký. Vzhledem k neatraktivnosti těchto pracovních míst ale vzrůstá rovněž závislost evropské ekonomiky na práci přistěhovalců, kteří jsou ochotni tuto práci i za stávajících podmínek vykonávat.

Autorky studie důrazně poukazují na nutnost ustoupit od výlučného sledování tradičních odvětví přistěhovalcké práce a soustředit se i na další sociální mobilitu přistěhovalců. Jak kniha dokládá, jsou to právě ženy, jež jsou ve vět-

ší míře úspěšnější v rozšiřování svých životních možností v nové hostitelské zemi, v utváření nového života po imigraci a životní kariéry druhé generace přistěhovalců.

Autorky rovněž kritizují zlehčování genderové dimenze migrace prostřednictvím definování základní jednotky a ukazatele migrace instituci domácnosti, tento přístup sice, jak připouštějí, rozšířil základní migrační teorie, které pracovaly pouze s konceptem individuální motivace a strukturálních aspektů, ale zároveň zobecňuje domácnost na vnitřně homogenní jednotku. Zohledněním genderové perspektivy autorky poukazují na to, že domácnost je nutné pojímat jako sociální strukturu, ve které lze najít i vzorce konfliktu a nerovnosti.

Jak analýza, tak i data za poslední období dokazují, že se žena postupně stává jedním z nejvýznamnějších aktérů migrace, ačkoliv je její postavení stále chápáno ve vztahu závislosti na muži. Genderový aspekt je proto zcela zásadní při analýze imigrační politiky s ohledem na rozhodnutí o legalitě, délce a kategorii jejich imigrace. V této otázce se právě přistěhovalci-muži dostávají větších práv než přistěhovalky-ni-ženě. Migrující ženy nenarážejí jen na zásady imigračních politik evropských zemí, které jsou pro ně ve svých důsledcích velmi diskriminující, ale zároveň, jak zdůrazňují autorky studie, se setkávají s dalšími diskriminačními podmínkami ve formě genderové a rasové diskriminace. Skupina migrujících žen má tudíž určité dvousečné postavení v rámci těchto struktur, ale ani jedno hnutí za rovnost v podstatě nepojímá jejich postavení v plném důsledku.

Autorky studie se kromě pracovního postavení migrující ženy zabývají také otázkou míry jejich politické participace v rámci nového domovského státu. Jak dokládají na základě empirických dokladů nejrozumnější politické aktivity žen, imigrantky mají daleko k pouhé pasivní roli obětí patriarchálního sociálního systému a rasové diskriminující imigrační politiky. Mnoho žen však čelí vyloučení z formálních politických struktur, nicméně jsou zároveň nuceny k anga-

Od roku 2005 rodinnou politiku v Portugalsku prosazuje levicová vláda, k jejímž hlavním prioritám patří rozvoj státní péče o malé děti do tří let a kombinace práce a rodiny.

K hlavním osobnostem konference patřila americká socioložka Arlie Hochschild, autorka známých a uznávaných prací, z nichž jmenujme např. The Second Shift, Global Woman nebo The Time Bind. Ve své zahajovací plenární přednášce hovořila velmi kriticky o situaci v USA, kde chybí téměř jakákoliv rodinná politika zaměřená na podporu rodičů nebo na zlepšení možnosti sladování práce a rodiny (neexistuje tam např. placená mateřská nebo rodičovská dovolená nebo dlouhodobější ochrana pracovního místa rodiče, který pečuje o malé dítě /s výjimkou pouhých několika týdnů/). Arlie Hochschild to považuje za velkou chybu, přičemž jako nejvhodnější inspirace pro řešení této situace může podle ní sloužit evropský, a zvláště skandinávský model. V současné době působí v USA krajně konzervativní výzkumná instituce „Heritage Foundation“, která poukazuje na evropské sociální modely jako na něco špatného, čeho je třeba se vyvarovat. Cíle, které tato nadace proklamuje, jsou krajně liberalistické: usiluje o redukci rodinných příspěvků, o návrat k tradiční dělbě genderových rolí mezi muži a ženami a především o rozvoj volného trhu bez jakýchkoliv omezení. Hochschild tento postoj kritizuje a upozorňuje, že neregulovaný volný trh nevede v žádném případě ke spokojenější společnosti. Jeho důsledkem je podle ní neustálé zvyšování nejistoty práce a zároveň i množství času, který lidé tráví v práci. Jako alternativu k nahlížení volného trhu jako řešení všech problémů je podle Arlie Hochschild důležité rozvinout veřejnou diskusi týkající se témat klíčových pro hledání cesty k větší harmonizaci mezi prací a rodičovstvím. Je proto důležité položit si následující otázky: 1. Jaký trh vlastně chceme? Trh přátelský k rodině a dětem nebo naopak trh, který je k rodině krajně nepřátelský? 2. Jaká má být státní sociální politika? 3. Jaké jsou naše postoje k genderové rovnosti ve společnosti? 4. Jak se v této společnosti žije dětem? Jaká je kvalita jejich života?

žovanosti, aby mohly prosadit své požadavky. Tyto aktivity zaměřené především na lokální politickou úroveň a angažovanost v rámci komunálních aktivit se zdají mít menší důležitost v celostátním rámci, avšak mohou poskytovat přistěhovaným ženám jistotu a nezávislost, která jim dovoluje stát se politickými aktéry v boji za svá práva ať v rámci hostitelské země, či země původu.

V rámci migračních procesů a angažovanosti jednotlivců na území přijímajících států sehrává velmi důležitou roli koncept občanství a s ním spojené pojetí sociálních práv. Novým migrantům bývají tato práva a možnost získat občanství odepírány, což má rozhodující vliv na jejich postavení. Poněvadž jsou migrantům práva na formální politickou participaci odepírána, přistěhovalci se snaží využívat jiných struktur k prosazení svých politických práv prostřednictvím participace v odborech či obecně občanské společnosti, prostřednictvím komunálních organizací a kampaní. V tomto bodě poukazují autorky studie na budoucí stěžejní význam ženských přistěhovalek, jejichž aktivita je právě na komunální rovině nejvíce koncentrovaná a jsou zde nejvíce zastoupeny.

Studie *Gender and International Immigration in Europe* je zajímavou analytickou prací zaměřující se na téma genderu jako klíčové dimenze v pochopení současného trendu migračního procesu. Její důležitost ale nespočívá pouze v této oblasti, analyzovány jsou zde rovněž důsledky imigračních politik zemí Evropské unie s ohledem na imigraci. Autorky zejména kritizují současný trend uzavírání se, který ve svém důsledku vede ke xenofobním náladám napříč Evropou.

Nutnou, ale i samotnými autorkami v závěru připuštěnou, mezerou této studie je její omezený záběr, neboť kniha se vztahuje pouze na některé evropské země. Zdá se totiž, že modelované procesy migrace, které jsou založeny výlučně na datech z Německa, Francie a Velké Británie, nepodávají dostatečně plastický obraz o hlubší struktuře migračních procesů a formách integrace přistěhovalců v rámci celé

Evropy. Zajímavé by bylo určitě také zaměřit se na migrační procesy v rámci zemí východní Evropy. Aspirace na takový rozsah studie by ale pravděpodobně narazily na nedostatek datových zdrojů.

Závěr studie je formulován především jako výzva k podpoře práv přistěhovalců v rámci rostoucí multikulturní společnosti v Evropě, přičemž centrální role je v tomto procesu přiznána právě ženám s ohledem na jejich aktivity na úrovni neformální komunální angažovanosti. Jak autorky v závěru studie predikují, důležitým hybatelem migračního procesu bude právě ona dosud „neviděná“ dimenze migračního procesu – žena-přistěhovalekyně. Zohlednění dosud přehlížené genderové dimenze migrace může přispět rovněž k rozvoji práv migrantů obecně a sjednocení jedinců napříč kulturní příslušnosti a k překonání nepřátelských postojů k cizincům, které panují v evropských společnostech.

Celkově je studie přínosným úvodem do širších a komplikovaných struktur procesu migrace. Nicméně, ač si samotné autorky kladou za cíl zachytit tyto struktury z genderové perspektivy, z některých dílčích analýz v knize se zdá, že se jim tomuto závazku nepodařilo úplně dostát. Studie se v určitých úsecích zabývá výhradně rolí a vlivem ženy na utváření struktur migračního procesu, ale právě tím současně vede k nezamýšlenému přehlížení role mužské, a tím tato jinak vynikající analýza občas pokulhává ve své deklarované genderové neutralitě. Studie tedy není ve všech dimenzích problému migrace genderově vyvážená, přesto jsou její závěry jistě velkým obohacením dosud genderově „zaslepených“ migračních teorií a zcela jistě do diskuse vnášejí velmi podstatný „neviděný“ aspekt.

Po inspirativních plenárních přednáškách pokračovalo jednání v několika paralelních sekcích. Velmi zajímavé příspěvky, které se věnovaly mimo jiné sociální a rodinné politice, tématu mužů na rodičovské dovolené a sladování pracovního a soukromého života, zazněly v sekci s názvem „Integrace pracovního a soukromého života“.

V rámci této sekce vystoupili se svým poněkud kontroverzním příspěvkem Ignac Glorieux, Inge Mestdag a Joeri Minnen z Belgie. Tito autoři vyšli ze současných diskursů zabývajících se vztahem mezi prací a soukromým životem, v rámci nichž se často operuje s pojmy jako „rozpínání pracovního času do času soukromého“, „vzrůstající časová náročnost práce“ a „zhoršující se možnosti sladování práce a rodiny“. Položili si otázku, zda je soudobá belgická společnost tzv. 24hodinovou společností (tj. společností, v níž se pracuje 24 hodin denně, kde je placená práce realizována v nesociální pracovní době). Autoři pracovali se statistickými daty o odpracovaných hodinách, tříděnými podle denní doby z let 1966 a 1999, a sledovali posun počtu odpracovaných hodin mezi „normální“ a nesociální pracovní dobou. Došli k závěru, že současná belgická společnost není tzv. 24hodinová. Podíl odpracovaných hodin v nesociální pracovní době se totiž od roku 1966 neustále snižuje a převážná většina odpracovaných hodin je v současné době koncentrována v oblasti „normální“ pracovní doby (kterou autoři definují jako všední dny mezi 7 a 21h). na závěr vznesli tato badatelé otázku, zda je skutečně oprávněné, hovoříme-li v současné době o zhoršování možností harmonizace práce a rodičovství nebo o prorůstání placené práce do soukromí. Tento zajímavý příspěvek vzbudil v publiku vášnivou diskusi, při níž bylo autorům vyčteno zejména to, že opomíjejí skutečnost, že od roku 1966 rapidně vzrostl počet dvoukariérních partnerství a párů, v rámci nichž pracují oba partneři na plný úvazek. Z longitudinálního studia proměny počtu odpracovaných hodin v daných denních dobách proto nelze jednoznačně usuzovat na (ne)možnost sladování pracovního a rodinného života.